

В.С. ВЕНЕДИКТОВ

докт. юрид. наук, проф.

Національний університет внутрішніх справ

УДК 351.741[351.766+176.5]

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ З ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Розглянуті питання належного кадрового забезпечення протидії торгівлі людьми в сучасних умовах розвитку держави та суспільства.

Конституція України чітко визначила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

Права людини, як соціальна та правова норма, концептуально виражають і визначають становище особи в будь-якому суспільстві і одночасно дозволяють зрозуміти та оцінити реальні досягнення, недоліки, а також негативні фактори та чинники, які існують і діють у суспільстві. З історичного досвіду добре відоме те, що лише активна організована протидія дії подібним факторам на людську свідомість в змозі суттєво обмежити ефективність їх впливу. Саме це дозволяє сподіватися на зрушення ситуації в цій сфері в кращий бік. Що стосується духовної сфери життя, то моральність завжди протистоять злочинності, а антиморальність інтенсивно продукує її. Якщо суспільство в цілому, держава, її структури, а також окремі люди керуються ідеями добра і справедливості, живуть за законами моралі, то вони можуть успішно протистояти криміногенному процесу економічної розрухи, соціальних незгод, інших криміногенних чинників базисного, глибинного характеру. При цьому позитивна відповідальність держави перед людиною полягає в тому, що держава повинна створювати різноманітні умови, необхідні для здійснення і захисту прав і свобод людини [2, с. 129].

Треба визнати, що проблема протидії торгівлі людьми, як одного з основних порушень свободи і прав людини, набуває сьогодні особливого звучання в нашій країні. Це питання національного виживання та безпеки існування українського народу в якості повноцінного етнічного утворення. Вона потребує активізації діяльності, навіть мобілізації цільових зусиль усіх відомств та неурядових організацій запобігання цьому явищу і захисту громадян, які стали жертвами торгівлі. Важливим чинником є й те, що в структурі кадрового забезпечення боротьби з торгівлею людьми беруть активну участь народні депутати, представники уряду та інші державні службовці. Це свідчить на користь того, що ця проблема знаходиться в полі зору як законодавчих, так і виконавчих інституцій держави.

Відзначимо активну участь та великий внесок в організацію протидії торгівлі людьми різноманітних громадських об'єднань, наукових асоціацій, інших неурядових

організацій, якими було підготовлено багато методичної літератури [3]. Разом із тим підкреслимо, що покладатися тільки на засоби соціального контролю, вплив громадської думки в цій справі не можна. На нашу думку, лише держава в змозі (і повинна!) створити такі соціальні, економічні, політичні та правові умови, які вже самим своїм існуванням протидіяли б виникненню такого явища, як торгівля людьми, та ефективно забезпечували би захист учасників кримінального судочинства.

Розвиток правової, демократичної, соціальної держави Україна передбачає комплекс правових заходів щодо запобігання торгівлі людьми та захисту учасників кримінального судочинства. В процесі реалізації правових заходів важлива роль закономірно відводиться належному кадровому, а також науково-методичному забезпеченню цього напрямку діяльності. Немає сумніву в тому, що запобігання торгівлі людьми, протидія їй, а також надання допомоги жертвам таких дій можуть бути результативними лише за умовою спеціально організованої підготовки персоналу підрозділів органів внутрішніх справ по боротьбі зі злочинцями, пов'язаними з торгівлею людьми. На наш погляд, організація системи ефективної підготовки персоналу з протидії торгівлі людьми, зрозуміло, поряд із продовженням активної боротьби з цим злом, теж може вважатися одним з ефективних засобів вирішення цього важливішого завдання органів внутрішніх справ, тому що від регулярного відтворення структури, яка в змозі протистояти цьому явищу залежить кінцевий результат справи.

Науковці вважають, що є декілька вагомих причин того, чому й досі не вдається досягти успіху в подоланні феномена торгівлі людьми. Серед них окремо виділяють нерівномірність світового економічного розвитку, тобто наявність так званих "розвинутих" і "проблемних" країн, що ніяк не сприяє подоланню цієї проблеми найближчим часом. Звідси випливає необхідність всебічного та ретельного вивчення ситуації, що склалася в цій сфері компетентними органами та установами. Відомо, що згідно вимог державної Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 25.09.1999 р., № 1768 [4], зокрема потрібно було вивчити та узагальнити міжнародний досвід запобігання і боротьби з торгівлею жінками та дітьми, а також надання

допомоги жертвам таких дій.

Безумовно, що все це неможливо без розгорнення та активного проведення відповідних наукових досліджень, розроблення науково обґрунтованих практичних рекомендацій. Складність, багатоплановість та наявність міжнародного спектру проблеми призвели до необхідності укладання в січні 1999 р. Національним університетом внутрішніх справ договору про співробітництво з Міжнародним жіночим правозахисним центром "Ла Страда-Україна".

Плідний симбіоз науковців і викладачів НУВС зі співробітниками Міжнародним правозахисного жіночого центру "Ла Страда-Україна" на практиці довів правильність обраного курсу. Зроблено чимало, але ще не все. На порядок денний сьогодні постало питання створення повноцінної цілеспрямованої та ефективно діючої системи підготовки персоналу органів внутрішніх справ з протидії торгівлі людьми, що допоможе в вирішенні питання щодо створення загальнодержавної системи запобігання торгівлі людьми.

Між тим потрібно мати на увазі, що досягнення належного кадрового забезпечення протидії торгівлі людьми, а також захисту її жертв, свідків та інших осіб у ході кримінального судочинства є проблемою, тому що ці завдання ще не знайшли свого адекватного вирішення. Більш того, є всі підстави вважати, що проблема належного кадрового забезпечення протидії торгівлі людьми, а також захисту її жертв, свідків та інших осіб у ході кримінального судочинства сьогодні значно загострилася. Окрім цього, вказана проблема складається з великої кількості різноманітних аспектів. Треба мати на увазі, що торгівля людьми це злочин, а захист учасників кримінального судочинства є запобігання злочину. Це різні проблеми і вони мають зовсім різні напрямки та засоби кадрового і науково-методичного забезпечення їх рішення.

Сьогодні, мабуть є необхідність, як в підведенні деяких підсумків роботи в цьому напрямку, так і в накресленні шляхів подальшого аналізу ситуації та нашої діяльності щодо вирішення проблеми належного кадрового забезпечення протидії торгівлі людьми. Але зараз є необхідність ще раз звернутися до неї з позиції деяких нових методологічних підходів.

Зауважимо, що підвищення кваліфікації працівників органів внутрішніх справ з цього питання було би виключно тимчасовим, паліативним рішенням і тому необхідність створення системи підготовки персоналу з протидії торгівлі людьми виглядає цілком закономірно. Організація налагодження цієї підготовки з огляду на важливість проблеми сьогодні є вельми актуальним завданням системи навчальних закладів МВС України.

Немає жодного сумніву, що шляхи вирішення проблеми належного кадрового забезпечення протидії торгівлі людьми повинні спиратися не тільки на ґрунтовний, тривкий фундамент спеціально організованої діяльності, але й на чіткі та ясно визначені моральні вимоги та правові засади. Це означає, наприклад, добродійну світоглядну зорієнтованість тих, хто налаштований на боротьбу з наведеним явищем; те, що навчальні курси щодо цієї теми повинні відобразити досвід діяльності органів внутрішніх справ по боротьбі з торгівлею "живим товаром", його

наукове узагальнення тощо. За своєю природою торгівля людьми завжди була дуалістичною. Це потребує одночасної уваги компетентних органів не тільки до покупця, але й до продавця. Окрім цього, сьогодні чинники глобалізації надали цьому виду злочину транснаціонального характеру, тому над розв'язанням цієї проблеми працюють міжнародні організації, неурядові установи, а також працівники багатьох міністерств та відомств. У міжнародно-правових актах вже знайшли своє відображення деякі методологічні напрямки щодо протидії торгівлі людьми. Ці методологічні підходи можна розглядати у двох аспектах: перший – об'єднує репресивні підходи щодо боротьби з торгівлею людьми, другий – об'єднує підходи, які базуються на уявленнях та засобах підвищення статусу особи в суспільстві, зміцненні її прав, що в перспективі взагалі унеможливить продаж-купівлю особистості в якості товару з цілковитою залежністю від власника, тобто торгівлю людьми.

В ході організації підготовки персоналу підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, треба зважити на низку різноманітних об'єктивно існуючих факторів. Наприклад, обов'язково потрібно виходити також й з того, що на персонал підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, покладаються не тільки важливі завдання щодо протидії цим злочинам, але він в змозі надавати також суттєву допомогу відповідним підрозділам щодо захисту її жертв, свідків та інших осіб у ході кримінального судочинства. Разом із тим треба обов'язково зважати на те, що далеко не кожна потерпіла від торгівці людьми особа має намір оприлюднити те, що з нею відбувалося, тому звідси і випливає можливо велика латентність цього виду злочину.

Добре відомо, що однією з суттєвих причин латентної злочинності, перед усім організованої, є те, що інформація про вчинені злочини не надходить до правоохоронних органів, оскільки громадяни, побоюючись розправи зі сторони злочинців, не вірять в спроможність їх захисту від протиправних посягань. Треба передбачати, що це тим більше стосується тієї доволі делікатній сфері, яка зараз дуже активно розглядається в якості об'єкту наукового аналізу.

У навчальних курсах з підготовки персоналу підрозділів органів внутрішніх справ по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, важливе місце треба відвести вивченню питань забезпечення ефективності кримінально-правового переслідування торговців "живим товаром". Особливої ваги набувають вміння нейтралізувати злочинний вплив на учасників кримінального судочинства. Не є великою таємницею те, що часто-густо незахищеність від протиправного впливу на потерпілих, а також інших осіб, які б могли сприяти правосуддю, фактично спонукає їх ухилятися від виконання свого громадського обов'язку. Більше того, потерпілі й свідки, крім небажання з'являтися до суду, змушені відмовлятися від первинних показань або суттєво їх змінювати як у ході розслідування, так і судовому розгляду кримінальної справи.

Закон України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві", введений в дію 4.04.1994 р. [5], гарантує особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві (тобто у виявленні, попере-

дження, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ) здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист їх життя, житла, здоров'я та майна від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя. До органів, які забезпечують безпеку, віднесені державні органи, які приймають рішення про застосування заходів безпеки та безпосередньо здійснюють ці заходи.

Кадрове забезпечення протидії торгівлі людьми та захисту учасників кримінального судочинства повинно здійснюватися через відповідну сучасну підготовку персоналу, якій передусє належне науково-технічне забезпечення. У багатьох випадках при розслідуванні кримінальних справ виникають труднощі в практичному застосуванні чинних положень законодавства стосовно забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Вони зумовлені, насамперед, незнанням працівниками правоохоронних органів положень законодавства, які регулюють забезпечення безпеки учасників процесу, а також відсутністю в непоодиноких випадках напрацьованих форм взаємодії органів, які приймають рішення про застосування заходів безпеки, та які здійснюють ці заходи.

Але потрібен певний час, щоб належним чином вирішити таку нагальну державну проблему. Необхідно вивчити зарубіжний та вітчизняний досвід ефективної боротьби з цим явищем, розробити відповідні методичні рекомендації, навчальні та тематичні плани, робочі програми, а також підготувати належну матеріально-технічну базу та узагальнити емпіричний матеріал. І що не менш є важливим, так це впровадження в процес підготовки фахівців цього спеціального напрямку нових технологій навчання. Треба побудувати таку методичну систему знань і вмінь, що надає можливість фахівцю самостійно моделювати алгоритм і відповідні процедури діяльності, відбирати лише ті заходи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, які гарантують в даній ситуації найбільший ефект.

Успішне розв'язання цих дуже важливих завдань допоможе з найменшими витратами досягти найбільш вагомих позитивних результатів, а головне - ефективно використати людський фактор у боротьбі зі злочинністю, охороні громадського порядку, додержанні прав і свобод громадян в повному обсязі. Отож цими питаннями повинні займатися не тільки представники громадськості, а спеціально підготовлені фахівці, працівники правоохоронних органів. Наказом МВС України від 23.05.2000 р. були створені підрозділи по боротьбі з торгівлею людьми та злочинами у сфері громадської моралі у всіх управліннях МВС України в областях. Це свідчить про те, що торгівля людьми набула загрозливих масштабів і в процес її здійснення включаються представники злочинного світу різних країн, а жертви переміщуються через безліч державних кордонів. Така ситуація потребує від правоохоронних органів країн, зацікавлених в протидії кримінальним структурам, здійснення спільних оперативно-розшукових дій, узгодження відповідних процедур, що тягне за собою значні організаційно-фінансові затрати та потребує високої кваліфікації виконавців.

Акцентуємо увагу на тому, що сьогодні треба вести мову не просто про запобігання торгівлі людьми, а про систему цілеспрямованих заходів щодо вирішення проблем в цій сфері. За ієрархічною побудовою вона може мати такий вигляд: 1) виявлення фактів торгівлі людьми; 2) припинення конкретних кримінальних проявів в цій сфері; 3) заходи щодо вслякого стримування її подальшого поширення; 4) виявлення та усунення причин та умов, що сприяють їй; 5) максимальне зниження та нейтралізація різноманітних негативних наслідків торгівлею людьми в суспільстві в цілому; 6) відшкодування заподіяних збитків конкретним особам, реабілітація потерпілих від неї; 7) забезпечення потерпілим, а також свідкам належного соціального та правового захисту.

Саме зазначені вище площини дій зумовлюють і відповідне їх кадрове й науково-методичне забезпечення. Представляється, що для того, аби стати дійсно результативною та ефективною, система підготовки персоналу органів внутрішніх справ з протидії торгівлі людьми повинна відображати сутність, цілі та засоби практичної діяльності органів внутрішніх справ, а також зусилля інших державних і недержавних інституцій в цьому напрямку.

Підготовка персоналу з протидії торгівлі людьми повинна бути вслякою насиченою знаннями з науки кримінального права, кримінального процесу, кримінології, оперативно-розшукової діяльності, педагогіки, соціології злочинності, юридичної психології. Особливу увагу треба зосередити на забезпеченні тісного зв'язку змісту підготовки з практикою застосування кримінально-правових засобів протидії торгівлі людьми.

На наш погляд, організація підготовки персоналу органів внутрішніх справ з протидії торгівлі людьми складається з наступних стадій роботи: 1) наукове дослідження та узагальнення цього явища, складання на цій основі науково обґрунтованих практичних рекомендацій для підрозділів ОВС по боротьбі з торгівлею людьми та злочинами у сфері громадської моралі; 2) складання змісту змін до навчальних програм і робочих планів системи навчальних закладів, фіксація моменту появи потреби у створенні нових спеціальних навчальних курсів та можливості реалізації цієї потреби; написання текстів лекцій та спецкурсів; 3) апробація та впровадження підручників і посібників для нових спеціальних навчальних курсів з цієї тематики; 4) організація так званого "зворотного зв'язку", тобто вивчення ефективності роботи системи підготовки персоналу з протидії торгівлі людьми, а також відповідне оперативне коригування змісту цієї системи. Підкреслимо, що перша стадія роботи була і є вкрай необхідною не тільки для наукового забезпечення практичних потреб протидії торгівлі людьми, але й також надійного обґрунтування підготовки персоналу для цієї важливої діяльності.

Наразі ми знаходимося на початку третьої стадії нашої роботи - апробації та впровадження нових спеціальних навчальних курсів, підручників і посібників, що присвячені проблемам в сфері запобігання торгівлі людьми та протидії їй.

Нам вкрай потрібні надійні, практично зорієнтовані та належним чином пристосовані до вирішення завдань кадрового забезпечення протидії торгівлі людьми навчальні технології. Підняти навчальні методики на рівень техно-

логій означає надати їм ознак комплексності, чітко визначити не тільки обсяги знань, але й рівні вмінь і, в деяких елементах підготовки, навичок потрібних для ефективного виконання своїх професійних обов'язків персоналом підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми.

Вважаємо, що при організації результативної підготовки персоналу з протидії торгівлі людьми потрібно виходити з того, що злочини, які пов'язані з торгівлею людьми, носять багатоаспектний характер. Тому процес підготовки персоналу з протидії торгівлі людьми треба організувати відповідно до наступних вимог: по-перше, зміст підготовки повинен бути складений як мінімум з чотирьох базових частин: 1) профілактика торгівлі людьми та переслідування торгівців засобами кримінально-правового законодавства; 2) звільнення жертв торгівлі та затримання організаторів і виконавців торгівлі людьми; 3) надання допомоги жертвам торгівлі людьми; 4) особливості провадження кримінальних справ з цього складу злочину, ефективний захист жертв торгівлі людьми, свідків та інших осіб у ході кримінального судочинства; по-друге, зрозуміло, що в процесі підготовки персоналу підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, необхідно вирішити завдання щодо ефективного об'єднання зусиль фахівців з кримінального права, кримінального процесу, кримінології, загальної та юридичної психології, соціології злочинності тощо. Наприклад, добре відомо, що підготовка до силового звільнення жертв торгівлі людьми повинна включати до себе в якості складових не тільки тактику-спеціальну, спеціальну фізичну, але й також психомоційну підготовку, яка на нашу думку в змозі за рахунок завчасної тренуваності відповідних здібностей значно підвищити результативність та ефективність дій персоналу з протидії торгівлі людьми.

Певний ефект можуть принести заняття з тактико-спеціальної, спеціальної фізичної підготовки для курсантів, що вирішили спеціалізуватися на протидії торгівлі людьми на базі відповідних навчальних тренувальних центрів управління МВС України в областях, а також практичних підрозділів "Сокіл", "Беркут". Було б дуже корисним, аби взагалі кожний, хто вирішив присвятити своє життя цій справі, почав свідомо готувати себе до діяльності з протидії торгівлі людьми, до повсякденній роботі у відповідних підрозділах органів внутрішніх справ.

Керівництво Національного університету внутрішніх справ спрямовує значні зусилля на створення належного кадрового і навчально-методичного забезпечення підготовки якісного персоналу підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. В навчальних програмах та робочих планах спеціального факультету, що готує фахівців з правоохоронної миротворчої діяльності, передбачається поглиблене вивчення питань профілактики та протидії торгівлі людьми в курсах кримінального права, кримінального процесу, кримінології, іншомовної підготовки.

Значно поліпшити підготовку персоналу ОВС до протидії торгівлі людьми здатне вивчення закордонного досвіду викладання, в якому важливе значення надається графічним методам відображення оперативної обстановки насамперед схемам покликанням замінити складні описи

при складанні повідомлень і доповідей. Заслугує самої пильної уваги досвід "служб оперативного впливу" поліції Франції, Італії, Японії. На жаль, цей досвід ще не знайшов свого адекватного втілення в процесі викладання спеціальних навчальних курсів в закладах освіти МВС України.

Належне місце регулярно обговорення проблем, пов'язаних з протидією торгівлі людьми, повинно знайти також в програмі навчання в системі професійної службової підготовки персоналу всіх підрозділів органів внутрішніх справ. На нашу думку, дані проблеми, поряд з деякими іншими, варто було би включити до особливого переліку актуальних питань сучасної діяльності ОВС та присвятити їх вивченню окремі тематичні заняття. Це дозволить привернути додаткову увагу практичних працівників до віднаходження нових, більш сучасних та практично зорієнтованих засобів вирішення вказаних проблем. Представляється, що на це питання потрібно звернути додаткову увагу як керівництву МВС України, так і керівникам управлінь МВС в областях.

На черзі організація для персоналу підрозділів по боротьбі з торгівлею людьми та злочинами у сфері громадської моралі регулярних навчальних курсів в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів внутрішніх справ, зокрема в Інституті перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників ОВС. Треба визнати, що хоча протягом 90-х рр. ХХ ст. в системі МВС України склалася система управління підготовкою працівників усіх рівнів, яка в цілому задовольняє потреби галузевих служб і підрозділів органів внутрішніх справ, але поява нових злочинів, особливо пов'язаних з транснаціональною злочинністю, потребує ефективної та змістовної науково-практичної підготовки кадрів, спроможних на належному професіональному рівні виконувати поставлені завдання та працювати на перспективу.

Зрозуміло, що наукові дослідження проблематики протидії торгівлі людьми повинні активно продовжуватися й надалі, слугуючи надійним фундаментом не тільки практичній діяльності органів внутрішніх справ в цій сфері, але й також її кадрового забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // ВВР України. -1996. -№ 30. - Ст.141.
2. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: Монографія. -Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. -406 с.
3. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: Зб. наук. праць. -Київ-Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2004. -295 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Програма запобігання торгівлі людьми та дітьми» від 25.09.1999 р., № 1768 // Офіційний вісник України. -1999. -№ 39. - Ст.1947.
5. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» // ВВР України. -1994. -№ 11. -Ст.51.

Надійшла до редколегії 20.03.2004

ВЕНЕДИКТОВ В.С. ОРГАНІЗАЦІЯ ПОДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ТОРГОВЛІ ЛЮДЬМИ

Рассмотрены вопросы необходимого кадрового обеспечения противодействия торговле людьми в современных условиях развития общества и государства.

***

VENEDIKTOV V.S. THE ORGANIZATION OF PREPARATION OF THE PERSONNEL FROM COUNTERACTION OF TRADE BY PEOPLE

The problems of necessary personnel provision for combating trafficking in people in current society and state development conditions are given.

О.В. ВОЛОШЕНЮК

канд. юрид. наук

Національний університет внутрішніх справ

УДК 340.111

ЦІННІСТЬ ПРАВА

Розглядаються справедливість, сила і ефективність як риси права.

Право, як особливе явище цивілізації і культури, характеризується низкою ознак і якостей, що обумовлюють його виключно важливе місце в системі соціального регулювання. Нормативність, системність, формальна визначеність, загальнообов'язковість, висока ступінь державної забезпеченості..., і кожна з яких містить у собі певну цінність. Сплітаючись воедино, вони надають "правовій матерії" особливі, ні з чим не порівняні властивості, однак для розкриття цінності права як специфічного соціального явища цих ознак недостатньо. Цінність права варто розкривати, досліджуючи не тільки ті його властивості, що лежать на поверхні, але й глибинні, сутнісні його риси.

За словами Н.А. Гредескула, "у всякому праві стільки права, скільки в ньому справедливості" [1, с.134]. Дійсно, саме остання у більшості випадків розглядається як основна внутрішня властивість права, властивість обов'язкова і невід'ємна, без якої воно перетворюється у свій антипод - зведену у закон сваволлю. Більш того, на думку В.С. Нерсисянца, тільки право і може бути названо справедливим, оскільки "і за змістом, і за етимологією справедливість (iustitia) походить від права (ius), позначає наявність у соціальному світі правового начала і виражає його правильність, імперативність і необхідність" [2, с.28-29].

Справедливість права як його внутрішня цінність може бути розглянута під різними кутами зору.

По-перше, право звертається до кожного індивіда як до істоти розумної, здатної осягати навколишній світ, правильно оцінювати процеси, що відбуваються в ньому, і самостійно приймати життєво важливі рішення. Уявлення про інтелектуальну, емоційну і волюву автономію людини є свого роду аксіомою правової оцінки її поведінки. Ті випадки, коли особа не здатна належним чином усвідомлювати й оцінювати характер своїх дій і керувати ними, є

виключеннями і спеціально оговорюються в законодавстві (неповноліття, неосудність, стан сильного душевного хвилювання, помилка, фізичний або психічний примус...).

По-друге, право є загальною формою свободи. "Вільні індивіди – "матерія", носії, суть і зміст права. Там, де заперечується вільна індивідуальність, особистість, правове значення фізичної особи, там немає і не може бути права" [2, с.27]. Свобода тут розуміється не як уседозволеність, а як можливість погоджувати свою діяльність з об'єктивним існуючим порядком речей, як "соціально виправдана свобода поведінки" [3, с.61]. Право впорядковує свободу, воно є як би складна мережа вулиць і провулків, що обмежені певними заборонами, але надають можливість вільно рухатися в будь-якому напрямку. Воно є цінним саме тому, що знімає з індивіда необрунтовані обмеження, спрямовує його свободу в безпечне русло, гарантує її недоторканність.

По-третє, право – це загальний масштаб і рівна міра здійснення свободи в спільному житті людей. Правова рівність означає визнання рівної соціальної значимості всіх членів суспільства, їхньої рівної правоздатності. Іноді рівність розуміється як зрівнялівка, як фактичний розподіл певних благ порівну, що в принципі не відповідає природі права. Право не може усунути вихідних відмінностей між різними індивідами, обумовленими їх реальними здібностями й обставинами їхнього життя, воно "лише формалізує й впорядковує ці відмінності за єдиною підставою" [2, с.20], закріплюючи рівні можливості набуття тих або інших благ і забезпечуючи їх однаковою для всіх юридичною процедурою реалізації.

По-четверте, право забезпечує узгодження індивідуальних і колективних інтересів. Правова норма сама по собі є феноменом соціальним, потреба в правовому регулю-